

dr hab. Dariusz Dziadosz, SBP 50

URZĄD KAPŁANA W IZRAELU W EPOCE PRZEDMONARCHICZNEJ

Odtworzenie zarysu dziejów narodu, grupy etnicznej czy klasy społecznej, lub też historii konkretnej instytucji, zwyczaju, tradycji i urzędu, zawsze niezmiernie trudne do realizacji z uwagi na obszerność i złożoność tych zagadnień. Kwestie te wymagają za każdym razem pewnej dyscypliny merytorycznej i metodologicznej, która pozwoli, po pierwsze, zaprezentować wiarygodną i spójną rekonstrukcję historii danego urzędu w całej jej rozciągłości czy na którymś z jej etapów. Po drugie, pozwoli ukazać genezę jego powstania, kulturowe i religijne uwarunkowania tego zjawiska oraz ewentualne zależności od cywilizacji ościennych. I po trzecie, pozwoli zilustrować proces sukcesywnego kształtowania się badanego urzędu, jego hierarchii, specyfiki, a także funkcji i miejsca w społeczności, do której przynależy. Te założenia chcemy zaaplikować do instytucji kapłana w Izraelu. Jak inne instytucje religijne, polityczne czy społeczne, urząd kapłana pojawił się w kulturze izraelskiej dopiero na pewnym jej etapie, tworzył się i krystalizował bardzo długo, tak iż jego aktualny obraz i status jest pewną wypadkową skomplikowanego procesu, w którym z religijną i społeczną nowością i odrębnością monoteizmu jahwistycznego ścierały się ciągle wpływy obcych kultur i religii, z którymi społeczność Izraela od zarania swego istnienia musiała nieustannie koegzystować. Nie można także wykluczyć, iż za biblijnym modelem kapłaństwa kryją się starożytne wzorce funkcjonujące w cywilizacjach bliskowschodnich. Dlatego najpierw należy dotrzeć do tych orientalnych modeli i sprecyzować, na ile natura i struktura instytucji kapłana w Izraelu od nich zależy, a na

ile jest rezultatem własnej teologii i religijnych tradycji Izraelitów. Oczywiście w poszukiwaniu ewentualnych analogii trzeba dużej rozwagi, by nie dać się zwieść zbyt łatwym paralelom i nie wyprowadzać zbyt pochopnych tez o pośredniej czy bezpośredniej zależności porównywanych rzeczywistości.

Historycznej rekonstrukcji kapłaństwa w Izraelu nie można też dokonać w oderwaniu od dziejów tej społeczności, a zatem rozwój urzędu kapłana należy wpisać kolejno w okres nomadycznych migracji patriarchów, czas Mojżesza i powstania społecznej struktury Izraela, okres osiedlenia się w Kanaanie, epokę monarchii i jej upadku, i, w końcu, czas powygnaniowego judaizmu. W niniejszej prezentacji skoncentrujemy się na prze- monarchicznym okresie Izraela. Spróbujemy odtworzyć, w jaki sposób kolejne przemiany społeczne, kulturowe i religijne wpłynęły na wyodrębnienie się kategorii osób w społeczności Izraela, która została oddelegowana do sfery kultu. Inną trudnością metodologiczną jest specyfika aktualnych biblijnych świadectw o kapłaństwie. Jest ich bardzo wiele, ale są fragmentaryczne, rozproszone w wielu księgach i niekiedy dość złożone pod względem literackim i redakcyjnym. Często jest tak, że konkretne teksty o kapłanach i lewitach są kompilacją wielu różnych źródeł i tradycji. Nie zawsze łatwo jest określić ich wiek i pochodzenie, a co za tym idzie, rzetelnie zrekonstruować historię kapłaństwa od jego najwcześniejszych etapów. Wielokrotnie też teksty biblijne prezentują instytucję kapłaństwa w Izraelu w formie anachronicznej, to znaczy opisują genezę, funkcje, obowiązki i przywileje kapłanów i lewitów z okresu przedmonarchicznego według wzorców i zasad, które obowiązywały dopiero za późnej monarchii lub w czasie redakcji tych tradycji.

1. Najwcześniejsze formy i zadania kapłaństwa w Izraelu

Kim był pierwotnie izraelski kapłan? Dokładna definicja jego urzędu i funkcji nie jest prosta. Na podstawie analizy tekstów biblijnych można stwierdzić, iż kapłaństwo było w Izraelu jedyną ważną instytucją, której od początku nie uważano za powołanie, lecz urząd, który mógł pierwotnie sprawować każdy mężczyzna i mógł on przechodzić z ojca na syna. A zatem, w przeciwieństwie do instytucji proroka, a w wielu przypadkach także króla, nie wymagał każdorazowej autoryzacji Boga i akceptacji ze

strony społeczności Izraela. Co prawda istnieją teksty potwierdzające Boże pochodzenie kapłaństwa (Wj 28-29; Kpł 8-9), ale wezwanie na ten urząd nie wiąże się z łaską szczególnego charyzmatu bądź daru Bożego, czy też konkretnej misji do spełnienia, a ponadto tradycje te są na ogół późnymi elaboracjami teologicznymi powstałymi w środowisku kapłańskim. W najstarszych tekstach Biblii podjęcie funkcji kapłańskich dokonuje się zawsze bez udziału Boga i pozostaje w gestii osób, które ustanawiają miejsce kultu (Sdz 17,5.10; ISm 7,1; IKrl 2,27; 12,31), a w tekstach późnych wystarczającym tytułem do objęcia funkcji kapłana była przynależność do któregoś z rodów kapłańskich i brak widocznych ułomności fizycznych (Kpł 21,16-24). Wprowadzenie na urząd było dość proste, nie miało formy uroczystej konsekracji czy święceń, lecz dokonywało się przez ryt zwany „napełnieniem ręki kapłana” (Sdz 17,5; por. Wj 28,41; 29,22-34; 32,29; Kpł 8,22-33; Lb 3,3; IKrl 13,33)¹. Prawdopodobnie genezą tego rytu i jego pierwotnym sensem była po prostu zapłata, jaką właściciel sanktuarium dawał kapłanowi za jego posługę (Sdz 17,10; 18,4) lub też gest ten był symboliczną formą potwierdzającą prawo kapłana do części dochodów z funkcjonującego miejsca kultu (ISm 2,13). W młodszych kapłańskich tradycjach (Wj 29,24-25; Kpł 8,27-28) ryt ten otrzymał już bardziej teologiczne uzasadnienie i uroczystą formę, która polegała na włożeniu w ręce wprowadzanego na urząd kapłana ofiary przeznaczonej do złożenia na ołtarzu, a następnie wykonaniu gestu prezentacji tej ofiary wobec Boga, odebraniu jej z rąk kapłana i spaleniu na ołtarzu Jahwe. Znakiem inwestytury kapłańskiej nie był natomiast gest włożenia rąk na lewitów, o którym mówi tekst Lb 8,10 (*semikah*). Był on raczej gestem ofiarniczym, który symbolizował oddanie lewitów na służbę Jahwe w zamian za pierworodnych Izraela. Z objęciem urzędu kapłana wiązał się też ryt namaszczenia (Wj 29,7; Kpł 8,12), ale ta praktyka weszła w życie po niewoli babilońskiej i była prawdopodobnie stosowana tylko w odniesieniu do najwyższego kapłana, który w tym okresie pełnił rolę przywódcy wspólnoty Izraela². Ryt ten był więc symbolem nie tyle władzy kapłańskiej, ile przeniesienia na najwyższego kapłana przywilejów królewskich.

¹ Z czasem ten ryt utraci swą wymowę i będzie stosowany jako formuła poświęcenia ołtarza (Ez 43,26).

² Kapłańska redakcja Pięcioksięgu aplikuje ten ryt do wszystkich kapłanów (Wj 40,12-15).

Mimo że urząd kapłana w Izraelu był znacznie niższy rangą niż instytucje proroka czy króla, również i on miał wyjątkowy status. Panowało bowiem przekonanie, iż każdy kapłan jest poświęcony (*qiddes*) Jahwe w celu pełnienia służby przy Arce Przymierza (ISm 7,1; Kpł 21,68). W późniejszym czasie znakiem tego poświęcenia był napis na diademie arcykapłana: „poświęcony dla Jahwe” (Wj 28,36). To oznaczało, że kapłani byli wyodrębnieni ze świata świeckiego i stawali się wyłączną własnością Boga, tak jak miejsce kultu, sanktuarium czy składana ofiara (Lb 8,14; Pwt 10,8; IKm 23,13). Kapłani jako jedyni przedstawiciele społeczności mieli wolny dostęp do miejsc świętych, do przedmiotów kultu i ofiar. Swe wyłączenie ze wspólnoty Izraela manifestowali surowym przestrzeganiem wielu przepisów tzw. prawa czystości, które zapewniało im nieskazitelność rytualną (por. przepisy odnośnie do żałoby, małżeństwa i choroby w Kpł 21,17), a podczas sprawowania świętych czynności musieli dbać o to, by nie mieszać sfery *sacrum* ze sferą *profanum* (czystość szat, rytualne obmycia, abstynencja od napojów alkoholowych: Wj 28,43; 30,17-21; 40,31-32; Kpł 8,6; 10,8-11; Lb 8,7). To wszystko już w epoce przedmonarchicznej dawało kapłanom wyjątkową godność i przywileje religijne porównywalne z pozycją głów rodzin w okresie patriarchów (Sdz 17,7-11), ale też zobowiązywało do widocznej świętości życia³.

W którym miejscu dziejów Izraela zaczyna się posługa kapłanów? Biblia nie przekazuje nam w tym względzie żadnych poważniejszych informacji z epoki patriarchów. Jedynym wiarygodnym historycznie tekstem odnoszącym się do tego okresu jest relacja o postępku Lewiego w Rdz 34, który jednak prezentuje patriarchę i jego pokolenie w roli świeckiego klanu i nic nie wspomina o jego funkcjach liturgicznych. Podobny obraz wyłania się z tekstu błogosławieństwa Jakuba w Rdz 49,57. Należy więc wnioskować, że w tym czasie lewici nie byli jeszcze oddelegowani do kultu. Pewne ślady hebrajskiego kapłaństwa z tego okresu można odtworzyć jedynie w szerokim kontekście cywilizacji bliskowschodnich. Nic nie wskazuje też na to, że kultyczna rola lewitów zrodziła się podczas pobytu w Egipcie, na co mogłyby wskazywać egipskie źródłosłowy niektórych

³ T. Jelonek, *Biblijna teologia kapłaństwa*, Kraków 2006, s. 65-69; H. Langkammer, *Stary Testament o kapłaństwie i o kapłanach*, w: T. Dąbek, T. Jelonek, *Agnus et Sponsa*, Kraków 1993, s. 175-177; R. Pindel, *Kapłaństwo w Biblii*, Kraków 1992, s. 8-10.

imion lewitów: Merariego, Mojżesza, Hofniego czy Pinchasa, lub też podczas wędrówki przez pustynię. Geneza kapłaństwa w Izraelu przebiega raczej po linii społecznej i religijnej transformacji pierwotnie laickiego klanu Lewiego, z którego z czasem wyłoniła się grupa rodzin oddelegowanych przez wspólnotę Izraela do służby Bożej. Wszystko wskazuje na to, że ten proces nastąpił po osiedleniu się hebrajskich pokoleń w Palestynie.

Szukając historycznych korzeni kapłaństwa w Izraelu, można zatrzymać się na kilku antycznych tradycjach odnoszących się do okresu Mojżesza (Wj 18,12.13-26; 24,38; Lb 21,49)⁴, którego kapłański redaktor Pięcioksięgu wyraźnie ukazuje jako inicjatora i pośrednika Aaronowego kapłaństwa⁵, ale przede wszystkim trzeba skupić się na epoce zasiedlenia Kanaanu i późniejszym okresie sędziów, w którym uformował się system konfederacji hebrajskich pokoleń. Wydaje się, że najstarszym biblijnym materiałem, który podejmuje kwestię kapłaństwa, są dwie niezależne od siebie tradycje, które aktualnie stanowią apendyks do Księgi Sędziów (17-18; 19) i ukazują specyfikę pierwotnych form kapłańskich i okoliczności, w których funkcjonowali pierwsi kapłani i lewici. Z tych bardzo starych tradycji dowiadujemy się o zwyczaju ustanawiania lokalnych sanktuariów i powoływaniu do służby kapłańskiej któregoś z krewnych fundatora miejsca kultu (17,15)⁶. Od jakiegoś już czasu funkcjonował także urząd lewity pełniącego posługę kapłańską, i rola ta była na tyle utrwalona, iż

⁴ We wszystkich tych tradycjach Mojżesz prezentuje się bardziej jako przywódca niż kapłan.

⁵ Rola Mojżesza w ustanowieniu lewickiego kapłaństwa oraz jego przynależność do pokolenia Lewiego (Wj 2,1) nasuwa wiele wątpliwości. Źródło kapłańskie nigdy nie nazywa go kapłanem, rezerwując tę godność wyłącznie jego bratu Aaronowi i jego potomkom (Wj 28,1.43; Lb 3,10). Wymownym tego przykładem są teksty Wj 29 i Kpł 8, w których kapłański autor opisuje wprowadzenie liturgiczną aktywność Mojżesza, ale tylko podczas konsekracji Aaronidów. Według teologii kapłańskiego źródła, po tym wydarzeniu Mojżesz już nigdy nie sprawuje czynności kapłańskich, gdyż zostały one zarezerwowane wyłącznie dla Aarona i jego synów. Trzeba pamiętać też o tym, że większość tradycji o służbie lewitów z okresu wędrówki przez pustynię jest owocem późnych redakcji kapłańskich opartych na obrazie liturgii z czasów monarchii.

⁶ Treść 17,6, którą w tym kontekście należy interpretować jako dezaprobatę wobec postawy Mikajehu, jest owocem późniejszej teologicznej elaboracji deuteronomistycznej i nie należy do oryginalnego przekazu.

znajdowała powszechną akceptację i uznanie pośród hebrajskich pokoleń (17,10-11.13; 18,56.11-20.27.30)⁷. Opierając się na 17,8 i 19,1, można też wnioskować, że w tym czasie lewici nie byli związani terytorialnie ze swym rodem, lecz - wypełniając misję kapłana - wędrowali od pokolenia do pokolenia, szukając dla siebie miejsc, w których mogliby się osiedlić jako przybysze (*ge'ím*) i być administratorami tamtejszych miejsc kultu. Teksty Sdz 17-19 pozwalają też określić pierwotnie znaczenie terminów „kapłan” i „lewita”, które pierwotnie nie były synonimami. Tylko pierwszy z nich oznaczał urząd i określał osobę pełniącą funkcje kultyczne. Kapłaństwo w tym okresie nie było więc rozumiane jako trwały stan czy pozycja społeczna, lecz jako funkcja w społeczności. Kapłanem było się nie na stałe, na mocy otrzymanej misji, święceń czy jurysdykcji, lecz tylko wtedy, gdy wypełniało się funkcje kapłańskie w konkretnym sanktuarium. Z czasem, gdy w epoce zasiedlenia Kanaanu liczba izraelskich sanktuariów znacznie się zwiększyła, wzrósł w liczbę także klan lewitów, którzy w zamian za utrzymanie wypełniali swe kapłańskie posługi. Tak oficjalnie narodziła się nowa grupa w społeczności Izraela, która pewnie z uwagi na wyjątkową rolę, jaką odegrała podczas narodzin jahwizmu w czasie wędrówki przez pustynię i zdobycia Palestyny, została przez izraelską społeczność oddelegowana do funkcji kapłańskich. Wzorce do pełnienia tych zadań izraelscy lewici wzięli po części z zastanych w Kanaanie sanktuariów i istniejącego tam kapłaństwa, przystosowując je oczywiście do wymogów monoteistycznego kultu Jahwe⁸.

Tyle o najwcześniejszej historii kapłaństwa w Izraelu. Teraz czas na sprecyzowanie pierwotnych funkcji kapłańskich. Przez długi czas

⁷ Lewita jest nazwany w tym tekście przez Mikajehu „kapłanem” i „ojcem”, co jest nie tylko oznaką wielkiego szacunku, ale być może również przywołaniem zawołania, jakim pierwotnie zwano lewitów z uwagi na pełnioną przez nich funkcję stróżów miejsc kultu i doradców oznajmujących Boże wyrocznie; M. Noth, *Amt und Berufung im Alten Testament*, Bonn 1958, s. 9,29.

⁸ Widać to choćby w sposobie opisu kapłaństwa Helego i jego synów (ISm 1—4) i kapłanów z Nob (ISm 21,2-10; 22,39-23). Chodzi tu o dziedziczność urzędu kapłańskiego, jego kolegialność, podobną naturę posługi kapłańskiej związanej ściśle z wymogami funkcjonowania lokalnego sanktuarium, ale też możliwość wypełniania zadań kapłańskich bez obowiązku przynależności do kapłańskiego rodu (Sdz 17,5; ISm 7,1).

utrzymywano, że podstawowym zadaniem kapłanów, od początku ich istnienia, była służba Bogu przy ołtarzu, czyli rola kultowego ofiarnika, bądź nieco ogólniej, służba polegająca na celebracji publicznych aktów rytualnych, a szczególnie składanie różnego typu ofiar w imieniu wspólnoty⁹. Gruntowne studia dziejów izraelskiego kapłaństwa pokazują jednak niezbicie, że obie te definicje odnoszą się dopiero do znacznie późniejszego etapu rozwoju tej instytucji oraz do chrześcijańskiej koncepcji kapłana. Czynności ofiarnicze jako wyraźną domenę hebrajskich kapłanów należy wiązać dopiero z pojawieniem się monarchii w Izraelu i budową świątyni jerozolimskiej, natomiast w żadnym razie ten stan rzeczy nie odnosi się do okresu przedmonarchicznego. Do tego okresu wszelkie ofiarnicze akty kultu nie były zadaniem kapłanów i w zasadzie mógł je sprawować każdy człowiek. I tak w epoce patriarchów składają je Kain i Abel (Rdz 4,35), Noe (8,20), Abraham (22,13) i Jakub (31,54; 46,1)¹⁰. Podobnie jest w okresie sędziów, w którym ofiary składają Bogu: Gedeon (Sdz 6,25-26), Manoach (13,16-23) i ojciec Samuela - Elkana¹¹ (ISm 1,34.21; 2,19). Według Wj 24,5, Mojżesz wyznaczył do sprawowania ofiar izraelskich młodzieńców, którzy nie byli kapłanami, a prawo

⁹ W. Baudissin, *Die Geschichte des alttestamentlichen Priestertums*, Leipzig 1889, s. 269; W. Smith, A. Bertholet, *Priest*, w: *Encyclopaedia Biblica*, t. III, London 1902, kol. 3838; R. Labat, *Le caractere religieux de la royauté assyro-babylonienne*, *Etudes d'Assyriologie* 2, Paris 1939, s. 131-218. Autorzy ci w dużej mierze rekonstruują hebrajski urząd kapłana, opierając się na asyryjsko-babilońskim urzędzie *sangu* - publicznego urzędnika, który jako reprezentant całej społeczności sprawował akty kultu i składał bóstwu przepisane ofiary.

¹⁰ Księga Rodzaju, kiedy mówi o kapłanach, ma na myśli wyłącznie kapłanów obcych (egipskich) (41,45; 47,22) lub kapłanów nie-Izraelitów osiedlonych na terenach Kanaanu, np. Melchizedeka, króla i kapłana Szalemu (14,18). Tylko dwa passusy tej księgi sugerują istnienie sanktuarium, które według biblijnego opisu obsługiwali kapłani: miejsce odwiedzone przez Rebekę w celu konsultacji Jahwe w czasie poprzedzającym narodziny jej synów (25,22) oraz miejsce, które wspomina Jakub w Betel, zobowiązując się do składania na nim dziesięciny (28,22; por. 14,20). Obydwa te teksty uważane są za późniejsze redakcyjne glosy.

¹¹ Co prawda Elkana wraz z synem Samuelem są zaliczeni przez Kronikarza do lewickiej genealogii (IRm 6,713; 6,1823), ale teksty te są konsekwencją ściśle określonej teologicznej wizji Kronikarza. Bardziej wiarygodne historycznie świadectwa biblijne (ISm 1) nie czynią z Elkany ani lewity, ani kapłana.

składania ofiary paschalnej przysługiwało każdemu przewodniczącemu rodziny (Wj 12,21-27). Misję kultową, czyli składanie ofiar kadzielnych i całopaleń, w błogosławieństwie Lewiego wymienia się dopiero na ostatnim miejscu (Pwt 33,10). To samo obserwujemy w wielu stosunkowo późnych tradycjach, które pozwalają składać ofiary zarówno naczelnikom rodów (Kpł 4,24), klerowi niższego stopnia (2Km 30,17; Ez 44,11), jak i zwykłym Izraelitom (Kpł 1,5; 3,2.8.13; 4,28.33), choć tę część rytu ofiarniczego, która dokonuje się przy ołtarzu¹² i związana jest z krwią ofiar, rezerwują tylko dla kapłanów wywodzących się spośród synów Aarona (Kpł 1,14-15; 5,8; 17,11.14). Na podstawie analizy tradycji biblijnych pochodzących z różnych okresów można sądzić, że ten zwyczaj dotrwał aż do upadku świątyni¹³ a nawet do czasu po niewoli (2Km 29,22-29)¹⁴. Składaniem ofiar trudnili się także pierwsi monarchowie: Saul (ISm 13,9), Dawid (2Sm 6,13; 24,25) i Salomon (IKrl 3,4), choć nie byli kapłanami. Tak więc w pierwszym okresie swej działalności w Izraelu kapłan nie był ściśle wiązany z ofiarą, mógł zabijać i składać ofiary, ale nigdy nie było to jego główną funkcją czy zadaniem zarezerwowanym wyłącznie dla niego. Dlatego też wiązanie genezy i istoty kapłaństwa w Izraelu przedmonarchicznym tylko z rytmem ofiarniczym jest nieprzekonujące i niepełne. Składanie ofiar było jedną ze starożytnych funkcji kapłana, ale wcale nie najważniejszą. Dopiero z biegiem czasu stała się ona takową z uwagi na to, że kapłańska rola przy uzyskiwaniu wyroczni Bożych straciła swą wartość, a obowiązek nauczania Tory przejął ktoś inny. Z tego powodu w chwili upadku świątyni i ustania

¹² Z tego względu kapłana nazywa się sługą ołtarza tak w Starym, jak i Nowym Testamencie. Wiele tradycji mówi o kapłanach jako o tych, którzy wstępują (zbliżają się) do ołtarza, natomiast znakiem degradacji kapłanów był zakaz dostępu do ołtarza (por. przypadek kapłanów wyżyn w epoce Jozjasza w IKrl 23,9).

¹³ Dopiero teksty proroka Ezechiela kontestują prawo każdego Izraelity do składania ofiar, oddając to prawo lewitom (44,11). Co więcej, prorok ten protestuje przeciw aktywnej służbie nieobrzezanych cudzoziemców w świątyni (44,6-10). Taka praktyka istniała aż do zburzenia świątyni (por. tradycja o służbie Gibeonitów w świątyni w Joz 9,27); R. de Vaux, *Les sacrifices de l'Ancien Testament*, CRB 1, Paris 1964, s. 29-30.

¹⁴ Filon Aleksandryjski w *De vita Mosis*, II, 29.224, pisze, że podczas paschy wszyscy są kapłanami i mają prawo składać ofiary dla Jahwe.

kultu ofiarniczego rola kapłanów stała się na tyle nieistotna, że ich miejsce w bardzo krótkim czasie zajęli rabini.

Teksty biblijne zwracają uwagę również na nieofiarnicze czynności kapłańskie, które wiązane były z kultem. I tak wyrocznia Jahwe ogłoszona przez męża Bożego do Helego i jego domu w 1Sm 2,27-28 wspomina o kapłańskiej funkcji zbliżania się do ołtarza z ofiarą spalanego kadzidła (por. Lb 17,5; 1Krn 23,13¹⁵) i podkreśla prawo do noszenia efodu. Lniany efod *epód bad*¹⁶ bądź też efod *epod*¹⁷ był trudną do zrekonstruowania częścią kapłańskiego ubioru. W najstarszych tekstach z 1 Księgi Samuela występuje on w kontekście posługi kapłańskiej i rytuału konsultacji Jahwe

¹⁵ Ten bardzo późny tekst Kronikarza rozszerza zakres kapłańskich obowiązków synów Aarona o bardzo ogólnie wyrażoną posługę wobec Boga oraz o prawo do błogosławieństwa w imię Jahwe.

¹⁶ W najstarszych tradycjach biblijnych to pojęcie oznaczało jakąś część kapłańskiej szaty albo też całą szatę, którą się przepasywało biodra (1 Sm 2,18; 2Sm 6,14) i która nie okrywała całego ciała (2Sm 6,20). Nosi ją młody Samuel w świątyni w Szilo (1 Sm 2,18), kapłani z sanktuarium w Nob za panowania Saula (1 Sm 22,18) oraz Dawid tańczący przed Arką (2Sm 6,14). Prawdopodobnie była to jedyna szata, którą, być może na wzór kapłanów egipskich, noszono w Izraelu podczas sprawowania funkcji kapłańskich.

¹⁷ W późniejszych okresach efod oznacza już specjalną część szaty najwyższego kapłana noszoną na tunice i na płaszczu (Wj 29,5; Kpł 8,7). Jego biblijny opis znajduje się w Wj 28,6-14; 39,27, ale jest już złożony z wielu tradycji i ilustruje proces rozwoju stroju najwyższego kapłana w epoce powygnaniowej. Przedstawia on efod jako szeroką wstęgę materiału utkanego ze złotej nici oraz różnobarwnej wełny i lnu oraz wzmocnionego przepaską, która ułatwiała utrzymanie go na ciele kapłana. Z tak pojętym efodem związana była inna część ubioru kapłana, tzw. *choszen*, czyli pectorał (Wj 28,15-30; 39,8-21), prawdopodobnie rodzaj kwadratowej kieszeni, która służyła do przechowywania rytualnych losów: urim i tummim. Był też trzeci rodzaj efodu, ale tym razem chodziło już o przedmiot kultu. Pierwszy raz spotykamy się z nim w Sdz 17,5; 18,14.17.20, gdzie oznacza przedmiot kultu uczyniony przez Mikajehu, i w Sdz 8,27, gdzie określa złoty przedmiot kultu uczyniony przez Gedeona. Jest to przedmiot, który się nosi (1Sm 2,28; 14,3), trzyma w ręce (1Sm 23,6) lub przynosi i rozkłada (1Sm 23,9; 30,7). W sanktuarium w Nob był przedmiotem, za którym położono zdobyczny miecz Goliata (1Sm 21,10), jednak zwykle był używany do przeprowadzania rytuału konsultacji Jahwe i otrzymywania Jego wyroczni (1Sm 23,9-10; 30,8).

przez święte losy: urim i tummim (ISm 14,18-19.36-42; 23,9-10; 28,6; 30,78)¹⁸. W epoce Saula i Dawida, kapłan i efod nie byli wiązani koniecznie z ołtarzem i świątynią, dlatego też można przypuszczać, że jednym z najwcześniejszych zajęć kapłanów w Izraelu była asystencja i pomoc w rycie konsultacji Jahwe i uzyskaniu Bożych wyroczni¹⁹, która to posługa z czasem przerodziła się w kapłański obowiązek nauczania Tory. W epoce przedmonarchicznej kapłani w Izraelu są przypisani do lokalnych sanktuariów, a ich posługa wiąże się przede wszystkim z praktyką uzyskiwania Bożych wyroczni. Do tych lokalnych miejsc kultu przybywali wierni, by „poradzić się Jahwe” i wtedy kapłani byli pośrednikami w tym rycie. Biblia uważa ryt konsultacji Jahwe za jeden z najważniejszych obowiązków i przywilejów kapłańskich i umieszcza go nawet przed zadaniem nauczania Tory i służbą ołtarza (Pwt 33,8-10), wyprowadzając genezę tej kapłańskiej funkcji od samego Mojżesza, który w czasie wędrówki przez pustynię w imieniu całego Izraela, radził się Pana” (Wj 18,15). Z uwagi na wielkie zapotrzebowanie na tego rodzaju praktykę, Mojżesz, za radą Jetry, pozwolił, by ryt ten sprawowali także inni, ale rozstrzygnięcie najważniejszych spraw dla Izraela zarezerwował tylko sobie (Wj 18,19). Tylko on wchodził do Namiotu Spotkania, gdzie rozmawiał z Bogiem twarzą w twarz, podczas gdy wszyscy inni radzący się Pana musieli pozostawać u wejścia do Namiotu (Wj 33,7-11). Kapłani zaś otrzymali specjalny przywilej konsultacji Jahwe za pomocą świętych losów urim i tummim, których genezy należy upatrywać w przedizraelskich cywilizacjach Kanaanu²⁰.1 choć, według Biblii, zwyczaj ten ustał w epoce Dawida²¹, to jednak niewykluczone,

¹⁸ Nie jest łatwo zrekonstruować sposób, w jaki dokonywano tego rytu. Opierając się na relacjach biblijnych, można jedynie domniemywać, że kapłan w imieniu konsultującego „pytał” Jahwe, używając losów urim i tummim, w konkretnej kwestii, przy czym pytanie należało sformułować w taki sposób, by otrzymać odpowiedź twierdzącą lub przeczącą. Jahwe mógł też odmówić odpowiedzi (por. ISm 14,37; 28,6).

¹⁹ A. Cody, *A History of Old Testament Priesthood*, Rome 1969, s. 12-13.

²⁰ W myśl Lb 27,21 losy te zostały powierzone kapłanowi Eleazarowi, a według Pwt 33,8 członkom pokolenia Lewiego.

²¹ Co prawda o efodzie wspominają jeszcze teksty Prz 16,33 i Oz 3,4, ale w pierwszym przypadku nie mamy do czynienia z tekstem historycznym, zaś w drugim efod nie oznacza już tej części kapłańskiego stroju, która służyła za miejsce przechowywania świętych losów, lecz był raczej przedmiotem kultu.

że aż do czasu zburzenia świątyni kapłani przekazywali pielgrzymującym tam wiernym wyrocznie w imieniu Jahwe, choć nie czynili już tego za pomocą wróżbiarskich przedmiotów czy praktyk.

Kapłańskie zadanie posługiwania się urim i tummim i pośrednictwo w otrzymaniu Bożych wyroczni dla dobra wiernych jest w Biblii połączone z inną misją, a mianowicie z nauczaniem ludu. Tekst Pwt 33,10 tak oto definiuje misję kapłanów w tym względzie: „Niech uczą Jakuba Twoich przykazań, zarządzeń [*mišpateyka*] i Izraela Twoich pouczeń [*tóratka*]”. Tora jest bowiem w Biblii tak ściśle związana z kapłanem, jak wizje i wyrocznie Boże z prorokiem, władza i sądownictwo z królem, a rada i mądrość z mędrcem (Mi 3,11; Jr 18,18; Ez 7,26). Etymologię hebrajskiego pojęcia *tóra*^h prawie zawsze wiąże się z posługą kapłana. Niektórzy wyprowadzają ten termin z hebr. *jarah* „rzucić”, „ciągnąć”, wiążąc go z rytmem rzucania losów (Joz 18,6), w czasie którego kapłani wypowiadali Boże wyrocznie. Większość egzegetów wyprowadza jednak Torę z rdzenia *jr*^h, który w formie przyczynowej oznacza „nauczać”, „wskazywać”, i wiąże ją z kapłańską interpretacją i instrukcją Bożego prawa, które pochodzi od Jahwe a zostało powierzone kapłanom (Pwt 31,9-26), by nauczali go i przypominali o nim całemu ludowi Izraela (Pwt 33,10; Oz 4,6; Ml 2,7). To nauczanie było od początku aż do czasu wygnania związane z posługą kapłanów w świątyni lub lokalnych sanktuariach, do których wierni przychodzili, by modlić się, składać ofiary, prosić o rady, Boże wyrocznie i stosowną naukę (Pwt 31,9-13; Iz 2,3; Mi 4,2). Prawdopodobnie pierwotnie kapłańska Tora była rodzajem krótkiego pouczenia na bardzo konkretne tematy związane z życiem religijnym, zasadami praktycznego postępowania czy przepisami kultu. Kapłani nauczali lud o różnych rodzajach i wadze składanych ofiar, o warunkach zachowania czystości rytualnej, o postach, o tym, co jest święte, co czyste, a co nieczyste (Kpł 10,10-11; Ez 22,26; 44,23; Ag 2,11-13; Za 7,3). Z czasem nauczanie kapłańskie stawało się coraz bardziej rozległe i obejmowało wszelkie kwestie, które regulowały relacje człowieka z Bogiem i mogły przyczynić się do tego, by stosunek do Boga był odpowiednio pogłębiony i szczery, a kult miły dla Jahwe i skuteczny. Dzięki swemu urzędowi nauczycielskiemu kapłani stali się mistrzami religii i moralności, depozytariuszami i interpretatorami powierzonej im przez Boga Tory, która, objawiona w przeszłości, była przez środowiska kapłańskie nieustannie

i wiernie przekazywana dalszym pokoleniem w postaci różnego rodzaju praktyk i tradycji²².

Tradycje biblijne wyraźnie zarysowują jeszcze jeden aspekt kapłańskiej posługi przed czasem monarchii, a jest nim obsługa i dozorowanie lokalnych sanktuariów, a potem świątyni jerozolimskiej²³. Ta funkcja kapłańska, jak to przedstawimy dalej, znajduje najwięcej paralel w kulturach ościennych²⁴, a w tradycjach biblijnych ma swe teologiczne źródło i uzasadnienie w opisie wędrówki Izraelitów przez pustynię. Teksty biblijne podejmujące tę kwestię mówią wielokrotnie o bliżej niesprecyzowanej służbie kapłanów i lewitów przy przenosinach i ochronie Przybytku i Arki Przymierza podczas drogi Izraela do Kanaanu. Na podstawie takich tekstów jak: Lb 1,53; 3,23.28-29.32.35.38; 4,58; Joz 3,3.14; 4,10-11; 8,33 należy sądzić, że lewici obozowali wokół Namiotu Spotkania według ściśle ustalonego porządku i zgodnie z przynależnością do konkretnych rodów, natomiast w bezpośredniej bliskości od Przybytku znajdowali się tylko synowie Aarona. Ich służba zostaje określona jako straż, a z uwagi na to, iż sanktuarium Izraelitów miało charakter przenośny, kapłani i lewici mieli także obowiązek jego przenoszenia (Lb 4,5-15; Pwt 10,8). I choć teksty te należą w większości do późnej kapłańskiej redakcji Pięcioksięgu, to jednak nie można całkowicie odmówić im wiarygodności. Być może odnoszą się do jakiejś antycznej tradycji mówiącej o pierwotnych powinnościach kapłańskich w Izraelu. Podobne zadania kapłani i lewici pełnili po zdobyciu Kanaanu i w epoce sędziów. W tym czasie sanktuaria Izraela miały już charakter bardziej stały. Każdy, kto je

²² W okresie powygnaniowym tę rolę nauczycielską w pewnej części przejęli lewici, którzy w tym czasie zostali definitywnie odsunięci od innych funkcji i zadań kapłańskich, a miejscem nauczania Tory (w miejsce świątyni i sanktuariów) stały się synagogi.

²³ W tradycjach biblijnych można spotkać wiele wyrażeń technicznych, które podkreślają wyjątkowy status kapłana wynikający z faktu, że służył w miejscu poświęconym czci Jahwe i w bezpośredniej bliskości Boga: „poświęcić” (Wj 29,44); „przychodzić do ołtarza Jahwe” (ISm 2,28), „wchodzić przed oblicze Jahwe” (Wj 28,35), „pełnić służbę w Namiocie Spotkania” (Lb 18,6), „zbliżać się do Jahwe” (Wj 19,22); J. Homerski, *Ideal kapłana w pismach natchnionych Starego Testamentu*, AK 78(1986)1, s. 56.

²⁴ Szczególnie chodzi tu o posługę *sadina* u przedislamskich Arabów, który dbał o porządek i ład w powierzonej mu świątyni. Więcej szczegółów na ten temat podamy poniżej.

ustanawiał, od razu powoływał kapłanów do ich ochrony i zabezpieczenia odpowiedniej obsługi. Tak było z miejscem kultu założonym przez Mika-jehu w górach Efraima, gdzie zadanie służby i dozoru nad efodem, terafim i ulanym z metalu posążkiem, który stał się później obiektem kultu, pełnił najpierw jeden z synów Mikajehu, którego ten ustanowił kapłanem w swym domowym sanktuarium, a następnie lewita wywodzący się z Betlejem, rodem z pokolenia Judy (Sdz 17). Te same czynności dozoru i administracji miejsca kultu lewita z Betlejem podjął potem w sanktuarium w Dan, utworzonym przez Danitów, w którym zastąpił go potem wywodzący się od Mojżeszowego syna - Gerszoma - Jonatan i jego synowie (18,18-31). Funkcje stróżów i opiekunów, posługujących Arce w sanktuarium w Szilo, pełnili też Heli i jego synowie oraz młody Samuel (ISm 1,1-4,22). W cyklu tradycji o Arce Przymierza (ISm 4,1-7,1), uznawanym za jeden z najbardziej archaicznych tekstów o instytucji kapłana, mówi się o identycznej posłudze, którą przez specjalny ryt konsekracji mieszkańcy Kiriat-Jearim powierzyli Eleazarowi, synowi Abinadaba, w chwili, kiedy Arka wróciła z niewoli filistyńskiej i znalazła schronienie w domu Abinadaba (ISm 7,1). Na podstawie tych antycznych świadectw biblijnych można sądzić, że posługa kapłańska była w epoce przedmonarchicznej ściśle związana z istnieniem i liturgią lokalnych sanktuariów. Nie polegała ona głównie na składaniu ofiar, lecz na służbie odźwiernego i strażnika sanktuarium oraz administratora i posługującego wokół Arki lub innych przedmiotów kultu²⁵. Kapłan był więc stróżem i pilnował porządku pośród przybywających do świętego miejsca pielgrzymów. Dowodem tego jest choćby krótki opis posługi Helego (ISm 1,9) i jego synów, a szczególnie ich nadużyć, które wprawdzie dotyczą mięsa przeznaczonego na ofiarę, ale nie łączą Hofniego i Pinchasa z aktywnością ofiarniczą (ISm 2,12-17)²⁶.

²⁵ Taka sytuacja utrzymywała się również w okresie monarchii. Za rządów Dawida Sadok i Abiatar byli kapłanami oddelegowanymi do czuwania nad Arką Przymierza (2Sm 15,24-29), za Salomona Abiatar za udział w politycznym spisku zostaje zesłany (IKrl 2,26-27), a Sadok i jego synowie ustanowieni odpowiedzialnymi za kult w świątyni (IKrl 2,35; 4,2), natomiast za Jeroboama I zostają ustanowieni do tych samych celów kapłani w Dan i Betel (IKrl 12,30-33).

²⁶ O zarezerwowanym tylko dla kapłanów przywileju dostępu do ołtarza i ich roli ofiarniczej wspomina w tej tradycji jedynie jej późniejsze redakcyjne rozszerzenie, czyli ISm 2,27-36.

Podsumowując ten okres historii Izraela, należy podkreślić, że najwcześniejszy okres aktywności kapłanów był związany ściśle z lokalnymi sanktuariami, w których lewici i kapłani pełnili funkcję odźwiernych, administratorów i stróżów (ISm 1-4; 2Sm 15,24-29; Wj 27,21; 30,7; Kpł 23,11), pomagali przychodzącym pielgrzymom w konsultacji Boga Jahwe przez wyrocznie lub inne praktyki dywinacyjne (święte losy urim i tummim)²⁷. Jako Stróże wędrownych sanktuariów kapłani i lewici brali też udział w kampaniach wojennych Izraela i zachęcali lud do walki (Pwt 20,24). Z czasem obowiązki kapłańskie stawały się coraz liczniejsze i obejmowały nauczanie pielgrzymów kapłańskiej Tory w kwestiach czystości i nieczystości rytualnej oraz odpowiedniej relacji do Boga (Kpł 10,10-11; Pwt 33,10), a także oczyszczanie wiernych (Kpł 12,6-8; 13,3.6) i ich błogosławieństwo (Kpł 9,22; Lb 6,22-27), składanie różnego typu ofiar dla Jahwe w imieniu ludu (Kpł 1-7; 23,9-14) oraz wypełnianie innych funkcji związanych z kultem, np. zmiana chlebów pokładnych w Namocie Spotkania (Kpł 24,8), składanie ofiar kadzielnych i troska o lampy w Przybytku (Wj 30,7; Kpł 24,34), sprawowanie liturgii prześlągalnej (Lb 19,1-10), zwoływanie dźwiękiem trąb uroczystych zgromadzeń oraz ogłaszanie świąt i ceremonii (Lb 10,8.10), a także przeprowadzanie „sądu Bożego” (Lb 5,11-31) i orzekanie w sprawach spornych (Lb 5,11-31; Pwt 17,8-13; 19,17; 21,5)²⁸. Trzeba jednak pamiętać, że niektóre z wymienionych wyżej funkcji kapłańskich swój kształt i zakres opisany w Biblii przybrały dopiero w czasie monarchii, natomiast w epoce wcześniejszej istniały w znacznie bardziej prymitywnej formie.

²⁷ Obrzęd ten odbywał się zasadniczo w lokalnych sanktuariach (Sdz 18,5-10; ISm 22,10.13.15), ale też mógł być odprawiany również poza nimi (ISm 14,18-19.36-42; 23,9-12; 30,7-8).

²⁸ D. Wright, *The Spectrum of Priestly Impurity*, w: G. Anderson, S. Olyan, *Priesthood and Cult in Ancient Israel*, JSOT. S 125, Sheffield 1991, s. 150-181; E. James, *Das Priestertum. Wesen und Funktion. Eine vergleichende und anthropologische Studie*, Wiesbaden 1971, s. 163-193; H. Preuss, *Old Testament Theology*, t. II, Louisville 1992, s. 52-58; R. Duke, *Priests*, w: T. Desmond Alexander, *Dictionary of the Old Testament. Pentateuch*, Leicester 2003, s. 651-654; hasło: *Priests*, w: L. Ryken, J. Wilhoit, T. Longmann III, *Dictionary of Biblical Imagery*, Leicester 1998, s. 662-663; K. Romaniuk, A. Jankowski, *Kapłaństwo w Piśmie Świętym Nowego Testamentu*, Kraków 1994, s. 17-19.

2. Instytucja kapłana w starożytnych kulturach Bliskiego Wschodu

Ten, kto szuka wzorców biblijnej idei kapłaństwa bądź jej religijnych, społecznych, ekonomicznych lub politycznych uwarunkowań w źródłach pozabiblijnych, od razu napotyka spore trudności. Ich powodem jest duża społeczna odrębność badanych cywilizacji. Kultura Hebrajczyków epoki przedmonarchicznej miała w zasadzie strukturę plemienną, nomadyczną lub półosiadłą, podczas gdy okoliczne cywilizacje w tym okresie miały już charakter miejski, to znaczy były na tak wysokim poziomie rozwoju społecznego i kulturowego, że mogły sobie pozwolić na oddelegowanie niektórych spośród swych członków do specjalnych funkcji dozoru lokalnych świątyń i miejsc kultu oraz sprawowania coraz bardziej złożonych i wyspecjalizowanych celebracji liturgicznych, magicznych i dywinacyjnych. A zatem religijne instytucje Sumem, Babilonii, Asyrii, Egiptu są znane już w tym okresie jako dobrze prosperujące i rozwinięte struktury życia publicznego. Pośród nich był też kapłani, którzy w tym okresie mieli liczną i dobrze zorganizowaną hierarchię podzieloną na klasy wyższego i niższego personelu świątynnego przeznaczonego do sprawowania różnego typu funkcji związanych z celebracją kultu i utrzymaniem życia świątynnego²⁹. Jeśli więc szukać bezpośrednich paraleli w tym względzie, to trzeba byłoby je odnieść dopiero do wzorców i struktury kapłańskiej w państwie założonym przez Dawida i Salomona. Trudno przypuszczać, by na ukształtowanie się instytucji kapłana w Izraelu miała jakikolwiek wpływ religia i kapłaństwo Egiptu w czasie pobytu Hebrajczyków w ziemi Goszen. Podobnie należy patrzeć na te cywilizacje Mezopotamii, które wchodziły w obręb licznych kultur semickich³⁰. Także one miały charakter miejski, a ponadto

²⁹ Teksty z Tell-el-Amarna mówią np. o sługach Pani Biblosu (TA/K/ 84. 1,4243), a teksty z epoki Memephtha wspominają o sługach Baala; A. Lods, *Israel. Front the Beginnings to the Middle of the Eighth Century*, London 2005, s. 102nn.

³⁰ Przykładem może być tu kultura Protoaramiejczyków bądź Amorytów udokumentowana w archiwum z Mari, pochodząca z pierwszych stuleci II tysiąclecia przed Chr., wśród których niektórzy upatrywali dalekich protoplastów biblijnych Hebrajczyków. Niestety, o ich pokoleniowej strukturze społecznej, wierzeniach, religii i jej urzędowych przedstawicielach teksty z Mari mówią niewiele, gdyż mieszkańcy tego miasta nie mieli nic wspólnego z kulturą i religią swych nomadycznych sąsiadów; M. Noth, *Die Ursprünge des alten Israel im Licht neuer Quellen*, Cologne 1961, s. 29; J. Gibson, *Light from Mari on the Patriarchs*, JSS 7/1962, s. 44-62.

na ukształtowanie ich religijnych struktur mieli duży wpływ niesemiccy Sumerowie, czego najlepszym dowodem są sumeryjskie korzenie wielu akadyjskich nazw i imion religijnych urzędników zaangażowanych w dozorowanie świątyń i sprawowanie kultu³¹. Bliskich paralel dla izraelskiego kapłaństwa nie można też doszukiwać się w imperium hetyckim, o którym z zachowanych tekstów wiadomo tylko tyle, że jego kapłani podzieleni byli na klasy, odgrywali aktywną rolę w sprawowaniu kultu, a funkcję najważniejszego kapłana pełnił król³².

Z tego względu niektórzy egzegeci szukają wzorców izraelskiego kapłaństwa w znacznie późniejszych od tradycji starotestamentalnych preislamicznych tekstach arabskich, które dokładnie opisują życie Beduinów i nomadów tego terenu. Teksty te potwierdzają wiele informacji, które o kulturze i religii patriarchów przekazuje nam Biblia, np.: pionową strukturę trybalną (rodzina, klan, pokolenie), wieloczłonową strukturę konfederacji pokoleń i wielki autorytet przywódcy rodu, który w imieniu członków klanu w miejsce kapłana podejmował funkcje liturgiczne i składał ofiary, a ponadto istnienie przenośnych sanktuariów i świętych miejsc, w których organizowano liturgiczne zgromadzenia, obrzędowe tańce, rytualne ofiary i uczty, a także odnawiano zawarte przymierza i przypominano historię pokolenia³³. Jednakże tradycje te nie pozwalają ustalić bezpośredniej zależności między religijnymi instytucjami starożytnego Izraela a strukturami północnej i centralnej antycznej Arabii. Z okolicznych kultur Izraela pozostała jeszcze starożytna Fenicja i ludy zamieszkujące ziemię Kanaan. Wiele wiemy na temat panteonu bogów fenickich i kananejskich, ale bardzo mało w kwestii kultu i sprawujących go kapłanów³⁴. A trzeba pamiętać, że jeśli mamy brać pod uwagę jakikolwiek wpływ obcych kultur i religii na ukształtowanie instytucji kapłanów w Izraelu, to największą wagę trzeba przyłożyć do wierzeń i religijnych praktyk właśnie narodów kananejskich, wśród których przebywali tak Hebrajczycy w czasach

³¹ E. Dhorme, *La religion primitive des Semites*, RHR 128/1944, s. 16.

³² A. Goethe, *Kleinasion*, w: *Handbuch der Altertumswissenschaft*, t. III, München 1957, kol. 161.

³³ J. Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums*, Berlin 1897, s. 115-119; J. Henninger, *La religion beduine preislamique*, w: F. Gabrieli, *L'antica società beduina*, Roma 1959, s. 136-137.

³⁴ M. Dahood, *Ancient Semitic Deities in Syria and Palestine*, w: S. Moscati, *Le antiche divinità semitiche*, Roma 1958, s. 65-94.

patriarchów, jak i ich potomkowie w epoce podboju i zasiedlenia Palestyny w epoce Jozuego. Ten wpływ z uwagi na terytorialną bliskość i znaczny czas trwania (aż do epoki podzielonej monarchii Izraela i Judy) był daleko większy, aniżeli wpływy kultur Egiptu czy Mezopotamii.

W tę ogólną panoramę najważniejszych kultur ościennych starożytnego Izraela należy teraz wpisać konkretne formy i przykłady instytucji i urzędów związanych z kultem, które w pewnych względach wykazują bliskie i istotne podobieństwo do pierwotnych manifestacji izraelskiego kapłaństwa. Analogie w tym względzie da się zauważyć niekiedy w terminologii określającej urząd kapłański, innym razem zaś w jego strukturze i niektórych przejawach.

A. Mezopotamscy *baru*

Mezopotamscy wróżbiarze *baru*, czyli ludzie trudniący się różnego rodzaju dywinacją i sprawujący rytę konsultacji bóstw, byli niekiedy uważani przez archeologów i egzegetów³⁵ za kapłanów z uwagi na to, że podobne zadania wykonywali także najstarsi hebrajscy kapłani. Czy taka teza jest jednak słuszna? Istotnie, *baru* byli jedną z grup społecznych Mezopotamii, która była zaangażowana w sprawy kultu, ale tych grup było bardzo wiele³⁶ i nie wszystkie z nich można uważać za kapłańskie. W kulturze sumeryjskiej i akadyjskiej nie ma terminu, który oznaczałby ściśle urząd kapłana, natomiast jest wiele określeń różnych klas urzędników zaangażowanych w kwestie religii, kultu i polityki³⁷. Tak więc wśród bardzo rozbudowanej i wyspecjalizowanej struktury personelu świątyni byli funkcjonariusze (kapłani) bezpośrednio zaangażowani w organizację kultu, ceremonii liturgicznych i magicznych rytów i praktyk; byli odpowiedzialni za administrację i utrzymanie tych religijnych struktur

³⁵ J. Lindblom, *Prophecy inAncientIsrael*, Oxford 1962, s. 85; A. Guillaume, *Prophetie et divination chez les Semites*, Paris 1950, s. 43.

³⁶ E. Dhorme, *Les religions de Babylonieret d'Assyrie*, Paris 1945, s. 198-214.

³⁷ Wiązało się to z faktem, że król w wielu państwach Sumem i Mezopotamii sprawował funkcje kapłańskie, ustanawiał kapłanów i miał nad nimi władzę, delegując im konkretne zadania do spełnienia; H. Ringgren, *kóhen*, w: G. Botterweck, H. Ringgren, H. Fabry, *Theological Dictionary of the Old Testament*, t. VII, Grand Rapids 1995, s. 63-65.

(*sangu*^{38 39 40}); byli też „odźwierni”, „strażnicy” (*erib biti*), którzy autoryzowali wejście wiernych do świątyni i do poszczególnych jej części. Poza tym istniało wiele innych klas służby świątynnej, które były odpowiedzialne za porządek i codzienną kultową i dywinyjną funkcjonalność świątyni (*asipu*, *masmasi*³⁹, *kalu*⁴⁰, *naru*, *maru*, *pasisu*). I właśnie do tej ostatniej kategorii, trudniącej się praktykami wróżbiarskimi i konsultacyjnymi, należeli *barn* „widzący” i *sal’ilu* „pytający”. Trudno więc widzieć w nich odpowiednik hebrajskich kapłanów, którzy nie wykonywali praktyk wróżbiarskich i dywinyjnych w ścisłym tego słowa znaczeniu, tak jak czynili to *baru*⁴¹. W Izraelu przedmonarchicznym i w okresie monarchii, gdy liturgia i kult lokalnych świątyń były już w stadium rozwiniętym, hebrajscy *kdhanim* byli administratorami tych sanktuariów i „utrzymywali się z ołtarza”, a zatem byli w tym podobni raczej do mezopotamskich *sangu* czy *urigallu*, którzy pełnili rolę stróżów miejsc kultu i byli w dużej mierze kreatorami świątynnych modlitw i celebracji. Nie można zatem szukać korzeni hebrajskiego kapłana *kohen* w sumeryjskim *baru*, bowiem ten pierwszy urząd wywodzi się z kultury nomadów i półnomadów pustyni syroarabskiej, zaś drugi z kultury miejskiej Mezopotamii wyrosłej z cywilizacji Sumeru. Hebrajscy kapłani nigdy nie byli uważani za jasnowidzów, wróżów, jak mezopotamscy *baru*⁴², a ich pośrednic-

³⁸ Kapłani *sangu* oraz *enu* należeli do najwyższych sfer hierarchii kapłańskiej i sprawowali najwyższe funkcje w sferze administracji świątyni (*sangu*) oraz przewodzenia klasie kapłańskiej (*enu*).

³⁹ Te dwie kategorie kapłanów były odpowiedzialne za sferę egzorcyzmów i wszelkiego typu ceremonii oczyszczających.

⁴⁰ O tej grupie funkcjonariuszy świątyń i sanktuariów wiadomo tylko tyle, że należeli do niej ci, którzy byli bezpośrednio odpowiedzialni za strzeżenie tajemnej wiedzy, przekazywanej z pokolenia na pokolenie tylko niektórym kapłanom po dokonaniu odpowiedniego obrzędu inicjacji.

⁴¹ Trzeba pamiętać, że jedyne praktyki dywinyjne dozwolone w Izraelu i wykonywane z pomocą kapłanów polegały na manipulacji świętymi losami *urim* i *tummim* (por. arabskie *istiqsam*), natomiast w Mezopotamii tego typu praktyka była nieznana. Tam rytów dywinyjnych dokonywano obserwując konstelacje ciał niebieskich i gwiazd, zjawisk przyrody, wyglądu wnętrzości zwierząt czy ich zachowania. Zajmowali się tym *baru*, *issuri* (specjaliści od wróżb z lotu ptaków) oraz *sd’ilu* (specjaliści od interpretacji snów); E. Dhorme, *Les religions de Babylonie*, s. 275-289.

⁴² Pod tym względem mezopotamski *baru*, takjak arabski *kabin*, przypominają hebrajskiego *rd³^*, czyli „widzącego”, lub wczesne stadium instytucji proroka

two w konsultacji Boga tylko na początkowym etapie monarchii miało formę rytu dywinacyjnego opartego na manipulacji świętymi losami i, co warto podkreślić, nie było nigdy połączone z przekazaniem konkretnej wyroczni od Jahwe. Już za późnych rządów Dawida ta praktyka bezpowrotnie znika i ustępuje miejsca wyroczniom opartym na Torze, czyli kapłańskiej nauce, która na podstawie objawionego przez Boga prawa i tradycji wyjaśniała, co jest, a co nie jest wolą Jahwe.

B. Urzędy *kahina* i *sadina* w starożytnej Północnej Arabii

Pierwszą sprawą, które wynika z porównania natury i roli kapłaństwa w nomadycznych wspólnotach antycznej Arabii i przedmonarchicznym Izraelu, jest pokrewieństwo językowe między arabskim *kahin* i hebrajskim *kôhen*⁴³. Jednak w przeciwieństwie do Biblii, kultura arabska ma wiele określeń dla osób pełniących funkcje związane z kultem i świątynią. Na przykład osoby, które w okresie nomadyzmu arabskiego pełniły zadania podobne do izraelskich kapłanów, a więc rolę stróżów sanktuariów i znajdujących się w nich przedmiotów kultu, oraz funkcję pośredników w konsultacji z Bogiem⁴⁴, nie były nazywane *kahin*, lecz *sadin*⁴⁵.

nabi* J. Lindblom, *Prophecy in Ancient Israel*, s. 89; A. Johnson, *The Cultic Prophet in Ancient Israel*, Cardiff 1962, s. 929.

⁴³ Prawdopodobnie arabski termin *kahin* pochodzi z grupy języków zachodniopółnocnosemickich: z hebrajskiego, z któregoś z języków kananejskich lub z aramejskiego; R. de Vaux, „*Levites*” *mineens et levites israelites*, w: H. Gross, *Lex tua Veritas*, Trier 1961, s. 265-273.

⁴⁴ Arabskim, a wcześniej sumeryjskim i babilońskim, odpowiednikiem kapłańskiego rytu konsultacji w Izraelu przez urim i tummim był tzw. obrzęd *isti-qsam*, który był pewną formą dywinacji (wróżby) i polegał na ściśle określonej manipulacji strzałami. Tego obrzędu dokonywał pierwotnie *sddin*, prawdopodobnie w sanktuarium. Są jednak teksty, które mówią, że tego rytu dokonywali władcy a nawet zwykli ludzie (Ez 21,26; por. 2Krl 13,14-19); J. Sicre, *Profetismo in Isra- ele*, Roma 1995, s. 27-28; W. Struve, *Die Frage der Existenz eines Pfeilorakels in Sumer*, w: *Actes du 25 Congres International des Orientalistes*, „Moscou 916 aout 1960”, Mosca 1962, s. 178-186; J. Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums*, s. 130; G. Ryckmans, *Les religions arabes preislamiques*, Louvain 1951, s. 911.

⁴⁵ Niektórzy archeolodzy sądzą, że początkowo pośród arabskich nomadów funkcjonował tylko *kahin*, który był przede wszystkim lokalnym duchownym

Rolę zaś arabskiego *kahin* można przyrównać raczej do pierwotnej funkcji proroka w Izraelu aniżeli do kapłana⁴⁶, a zatem to pojęcie mimo zbliżonego źródłosłowu nie jest właściwym śladem w poszukiwaniu genezy izraelskiego kapłaństwa. Obaj arabscy urzędnicy, *kahin* i *sadin*, towarzyszyli przedmiotom kultu podczas wędrówki przenośnych sanktuariów, byli też uczestnikami militarnych wypraw swych ludów. Nie byli natomiast bezpośrednio zaangażowani w składanie ofiar. To zadanie, podobnie jak w Izraelu, było w tamtej epoce domeną głów poszczególnych szczepów i rodzin. Podsumowując tę krótką analizę, należy podkreślić, że pewną analogię do pierwotnego izraelskiego kapłaństwa da się zaobserwować jedynie w funkcji arabskiego *sadin*, który w przeciwieństwie do *kahin* na stałe posługiwał w lokalnym sanktuarium, był jego stróżem, dbał o jego utrzymanie, przyjmował pielgrzymów i odbierał przynoszone ofiary, a nadto był zaangażowany w sprawowane tam rytów dywinacyjne. Związek *sadina* z sanktuarium był tak mocny, że gdy jego plemię opuszczało określone miejsce, on pozostawał i w dalszym ciągu pełnił swą służbę pośród obcych, a po nim czynili to jego synowie. W ten sposób urząd ten stawał się dziedziczny, tworzyły się rody kapłańskie a sanktuaria miały zapewnione bezpieczeństwo i obsługę. A zatem pokrewieństwo językowe między arabskim *kahin* a hebrajskim *kóhen* jest mylące, gdyż te dwa konkretne urzędy czy funkcje nie mają wspólnych korzeni i wspólnej natury. Arabski *kahin* nie był ściśle związany z sanktuarium i nie sprawował rytów konsultacji, a taką misję miał pierwotnie hebrajski kapłan. Trudnił się raczej posługą lokalnego mędrca i wróża, który był powszechnie szanowany w lokalnej wspólnocie za to, że pomagał w otrzymaniu Bożych wyroczeni. Z tego względu był też lokalnym

autorytetem mogącym nawiązać kontakt z Bogiem, ale jednocześnie pełnił też rolę stróża sanktuarium i odźwiernego. Z czasem rolę posługującego w sanktuarium oraz tego, który był odpowiedzialny za obrzęd dywinacji, przejął *sadin*, natomiast funkcję odźwiernego *hajib*. W ten sposób można byłoby wytłumaczyć językową zbieżność hebrajskiego *kóhen* i arabskiego *kahin*, mimo że na dalszym etapie rozwoju tych instytucji to, co oznaczał hebrajski termin *kóhen*, bardziej odpowiadało arabskiemu pojęciu *sadin*.

⁴⁶ J. Pedersen, *The role played by inspired persons among the Israelites and the Arabs*, w: T. Robinson, *Studies in Old Testament Prophecy*, Edinburgh 1950, s. 127-142.

przywódcą. Kogoś takiego najstarsze tradycje biblijne nazywają ro^3e^h „widzący” bądź $is\ ha^elohim$ „mąż Boży” (ISm 9).

C. Ugarycki i fenicki *khn*m

Teksty ugaryckie z Ras Shamra wspominają o kapłanach często, ale w lakoniczny sposób⁴⁷. Mówią np. o *rb khnm*, czyli o kimś w rodzaju przywódcy kapłanów⁴⁸, co wskazuje na pewną hierarchię wśród tamtejszego duchowieństwa. Na podstawie zachowanych tekstów można sądzić, iż *khn*m „kapłani” prowadzili nawet pewien tryb życia wspólnotowego w specjalnie do tego przystosowanych miejscach, w których doskonalili swe umiejętności i wypełniali powierzone im zadania. Niestety, teksty źródłowe nie precyzują, na czym one konkretnie polegały. Niektóre teksty z Ugarit mówią, że tamtejsi kapłani czuwali nad stanem zbiorów dokumentów i archiwów, i byli bezpośrednio odpowiedzialni za szkołę pisarzy⁴⁹. Inne wspominają o tym, iż kapłani towarzyszyli oddziałom wojskowym w prowadzonych przez nich kampaniach militarnych⁵⁰, a także zajmowali się przeprowadzeniem obrzędów dywinacyjnych, umożliwiając kontakt ludu ze światem bogów.

⁴⁷ Pośród licznych spisów rzemieślników, urzędników i innych osób pełniących funkcje publiczne w ówczesnej społeczności, pogrupowanych według cechów, są także tzw. *khn*m, którzy są często wymieniani obok *kds*m, czyli bliżej nieokreślonych osób mających kontakt z *sacrum*. Niestety, teksty z Ras Shamra nie definiują bliżej konkretnych funkcji *khn*m, ani też nie mówią o charakterze ich posługi.

⁴⁸ C. Gordon, *Ugaritic Textbook*, *Analecta Orientalia* 38, Rome 1965, 18,1; 62,54-55. Tę terminologię stosują także dwujęzyczne teksty (grecki i fenicki) z Nergal; H. Ringgren, *kohen*, s. 65.

⁴⁹ A. Cody, *A History of Old Testament Priesthood*, s. 20.

⁵⁰ Niestety, nie ma na ten temat bardziej szczegółowych informacji. Teksty ugaryckie, obok innych urzędników i funkcjonariuszy, wymieniają tylko kapłanów *khn*m j ako uczestników tych wypraw. Nie mówią jednak nic więcej o ich roli. Trudno więc stwierdzić, czy mamy tu do czynienia z sytuacją analogiczną do czasów Saula i Dawida, kiedy to kapłani izraelscy nosili efod ze świętymi losami, umożliwiając kontakt z Bogiem, czy też raczej z sytuacją analogiczną do epoki przedmonarchicznej, kiedy kapłani (lewici) przenosili palladium wojenne - Arkę (lewici za Jozuego w Joz 3,1-17; 6,1-21 czy synowie Helego w ISm 4,3-11, por. 2Sm 11,11).

W podobnym stylu wypowiadają się na temat kapłanów starożytne teksty fenickie i punickie, które mówią o wielu *khn* służącym bogom, wyliczają rodziny kapłanów i ich struktury⁵¹, wspominają nawet o kapłanach, którzy stali się królami, ale przekazują bardzo mało informacji na temat natury ich urzędu i pełnionych funkcji. Wspominają tylko, że troszczyli się oni o porządek, bezpieczeństwo sanktuariów oraz ich utrzymanie i uposażenie⁵². Ciekawa jest natomiast informacja o istnieniu tzw. ofiamika *zbh*, którego urząd był czymś odrębnym od urzędu kapłana (*khn*). Z tego względu w późniejszym okresie, w którym w kulturze fenickiej kapłan również był wiązany przede wszystkim z aktywnością ofiarniczą, mówiąc o kapłanach nie używa się już terminu *khn* lecz *zbhm*.

A zatem także w odniesieniu do tekstów pochodzących z terenów Kanaanu można powiedzieć, że informacje na temat kapłanów i ich zadań są bardzo skąpe i trudno na ich podstawie sądzić, iż kultura i religia Izraela czerpała bezpośrednie wzorce z cywilizacji Ugarit czy Fenicji. Najwcześniejsi fenicy *khn*, podobnie jak hebrajscy *kohanim*, byli na ogół związani z ówczesnymi miejscami kultu i wchodzili w skład dość licznego personelu tamtejszych sanktuariów. Tak jak hebrajscy kapłani (Pwt 18,1-5; 1Sm 2,12-17; 2Krl 12,5-17; 22,3-7; Ez 44,29-30; Am 4,4), żyli z dochodów uzyskiwanych w miejscowych świątyniach, a jednocześnie byli odpowiedzialni za ich utrzymanie i restaurację (2Rrl 12,5-17; 22,3-7). Nie składali ofiar, ale z pewnością w jakiejś mierze uczestniczyli w sprawowanym kulcie. Niektóre teksty wspominają o wykonywanych przez nich praktykach dywinyjnych oraz rytach konsultacji z lokalnymi bóstwami.

W kontekście przedstawionych wyżej bliskowschodnich cywilizacji urząd kapłana w epoce przedmonarchicznej w Izraelu wykazuje kilka podobieństw, ale też wiele zasadniczych różnic. Najwcześniejsi kapłani w Izraelu związani byli na stałe z lokalnymi sanktuariami, lecz nie pełnili

⁵¹ Podobnie jak w Ugarit, mowa jest tu o najwyższym urzędzie kapłana: *rb khnm*, który stał na szczycie hierarchicznej drabiny klasy kapłańskiej.

⁵² I tak np. niektóre teksty (KAI 72, B) mówią o kapłanach, którzy na własny koszt wznosili ołtarze główne sanktuariów i ołtarze boczne przeznaczone do składania ofiar całopalnych, a także troszczyli się o renowację miejsc kultu.

w nich funkcji wróżbiarskich czy dywinacyjnych w ścisłym tego słowa znaczeniu, chociaż byli pośrednikami w rytach konsultacji z Bogiem, którym niekiedy towarzyszyła proklamacja wyroczni. Kapłani mogli też składać ofiary, ale w owym czasie czyniło to wielu przedstawicieli społeczności Izraela. Problematyczne jest natomiast stwierdzenie, czy od samego początku kapłanów izraelskich określano mianem *kohanim*, i czy tym imieniem nazywano administratorów i zarządzających najwcześniejszymi jahwistycznymi sanktuariami na terenach zdobytego Kanaanu, czy też zawołanie to zostało przez Izraelitów zaadaptowane później od ich kananejskich poprzedników. Nie ulega zaś wątpliwości, że Izraelici przejęli z sąsiednich kultur dziedziczość urzędu kapłana⁵³. Przechodzenie urzędu z ojca na syna było gwarantem stabilności i porządku w powierzanych rodom kapłańskim sanktuariach. Dzięki tej dziedziczości świątynie były zadbane i dobrze strzeżone, a rytzy i praktyki kultu odbywały się według tych samych zasad. Dziedziczość urzędu kapłańskiego w Izraelu potwierdza wiele tradycji biblijnych: lewici w sanktuarium w Dan (Sdz 18,30), ród Helego w Szilo (ISm 1-4), ród Abinadaba w Kiriat Jearim (ISm 7,1; 2Sm 6,3), kapłani z Nob (ISm 22,11-23), choć są i takie starożytne teksty, które mówią o służbie kapłańskiej osób niezwiązanych z żadnym kapłańskim rodem (lewici w górach Efraima, Sdz 17-18 i Sdz 19). Na podstawie Księgi Sędziów 17-19 i innych tekstów można sądzić, że najwcześniejsze kapłaństwo w Izraelu stawało się udziałem tylko pewnych rodzin, które na ogół, ale nie zawsze, związane były z konkretnymi sanktuariami. Byli jednak i tacy kapłani, którzy nie byli przywiązani do konkretnego miejsca kultu, a o pełnieniu przez nich funkcji kapłańskich decydował fakt przynależności do któregoś z kapłańskich rodów.

⁵³ Dziedziczość instytucji kapłana jest udokumentowana w tekstach egipskich, asyryjskich, arabskich i greckich. Kapłani troskliwie przechowywali dokumenty potwierdzające ich przynależność do rodów kapłańskich, gdyż dawało im to prawo do sprawowania funkcji kapłańskich w konkretnych sanktuariach, które zwykle przypisane były poszczególnym rodom, i czerpania z tego profitów. Podobnie było także w Izraelu. Wystarczy wziąć pod uwagę istnienie wielu genealogii lewickich (Rdz 46,11; Wj 6,16-25; Lb 26,57-60; 1Km 5,27-6,38). Przynależność do rodu lewitów była warunkiem dopuszczenia do sprawowania funkcji kapłańskich także po wygnaniu (Ezd 2,62; Ne 7,64).

3. Znaczenie i pochodzenie terminu *kōhēn*

By szerzej popatrzeć na genezę najwcześniejszych form kapłaństwa w Izraelu i odkryć jego pierwotne teologiczne i społeczne znaczenie, zatrzymajmy się jeszcze pokrótce na etymologii hebrajskiego słowa *kohen* „kapłan”. Pojęcie to jest w Biblii terminem uniwersalnym, używanym na określenie izraelskich i pogańskich kapłanów⁵⁴.1 tak tradycje biblijne nazywają tym samym określeniem zarówno kapłanów Jahwe, jak też sługi innych bogów: kananejskiego Baala (2Krl 10,19; 11,18), filistyńskiego Dagona (1Sm 5,5), moabickiego Kemosza (Jr 48,7), amonickiego Milkoma (Jr 49,3), ustanowionych przez Jeroboama kapłanów wyżyn Samarii (IKrl 12,32), kapłanów egipskich (Rdz 41,45) i madianickich (Wj 3,1), a także Melchizedeka, kapłana Boga El Eljon (Rdz 14,18). Dokładny sens źródło- słowu jest niepewny, choć ten sam rdzeń istnieje w językach: ugaryckim, fenickim, aramejskim i nabatejskim⁵⁵. Zwykle hebrajski czasownik *kihen* tłumaczy się jako „pełnić czynności kapłańskie” (Wj 31,10; Kpł 7,35; Lb 3,34; Pwt 10,6), a termin *kohen* wywodzi się z hebrajskiego *kwn* (*kun*) „być ustanowionym”, „postawionym”, „utwierdzonym”, co oznaczałoby, że kapłan jest tym, który stoi w obecności Boga (przed Bogiem przy ołtarzu). Inni wywodzą to pojęcie z pokrewnego akadyjskiego rdzenia *kanu*, który w konstrukcji *safel* oznacza „skłaniać się przed kimś”, „oddawać

⁵⁴ Biblia na określenie kapłanów używa jeszcze hebrajskiego słowa *komarim*, ale to pojęcie występuje tylko trzy razy (2Krl 23,5; Oz 10,5; So 1,4), zawsze w liczbie mnogiej i zawsze w odniesieniu do kapłanów pogańskich, którzy sprawują kult idolatrii. I to pojęcie ma swój odpowiednik zachodniosemicki (*kómer*) i akadyjski (*kumru*). W. Albright, *From the Stone Age to Christianity*, Garden City 1957, s. 234, a także inni, sugeruje, iż termin ten oznaczał specjalną kastę kapłanów-eunuchów, jednakże, opierając się na starożytnych świadectwach bliskowschodnich, trudno znaleźć przekonujące oparcie dla tej sugestii. Biblia Hebrajska, używając terminu *komarim*, ma na myśli nie eunuchów, lecz kapłanów sprawujących pogańskie praktyki kultu. Znacznie bardziej prawdopodobne jest tu odniesienie do mezopotamskich ekstazyków *kumrum* (Mari), których nazwa pochodzi od aramejskiego rdzenia *kmr* „być pobudzonym”, „rozentuzjasmowanym”. Inni sugerują, iż starożytni Hebrajczycy określali kapłana Boga Jahwe raczej *lewi* „lewi”, aniżeli *kóhen*, kapłan”; C. Hauret, *Moise etait-il pretre?* Bib 40/1959, s. 529.

⁵⁵ M. Dahood, *Ugaritic Hebrew Philology*, Biblica et Orientalia 18, Romę 1965, s. 63.

komuś pokłon”. Według tej hipotezy, kapłan byłby kimś, kto oddaje cześć i pokłon Bogu⁵⁶. Niektórzy szukają rdzenia tego określenia w syryjskim *kahhen*, któremu przypisuje się podwójny sens: „sprawiać obfitość”, „czynić szczęśliwym”, „kwitnącym” oraz „być kapłanem” (forma *kahna*). Bez względu na to, za którą z tych opcji się opowiemy, w źródłach pojęcia „kapłan” na starożytnym Bliskim Wschodzie jest wpisana idea kogoś, kto jest pośrednikiem między Bogiem a reprezentowaną przez siebie wspólnotą wyznawców i kto w sprawach kultu oraz kontaktu z Bogiem odgrywa decydującą i niezastąpioną rolę. Grecka LXX prawie zawsze przekłada hebrajski *kohen* terminem *ιερέας* („kapłan”, „ofiarnik”, „wróźbita”), którego etymologia wskazuje na osobę bezpośrednio związaną z tym, co święte, a także uświęconą i poświęconą Bogu.

4. Znaczenie i pochodzenie terminu *lewi* oraz urząd lewitów

Omawiając terminologię, której Biblia używa na określenie kapłanów trzeba wziąć pod uwagę także pojęcie *lewi* „lewita”, które w tradycjach biblijnych jest zarówno imieniem własnym, określającym jednego z synów Jakuba (Rdz 35,23; 49,5; Wj 1,2) i pochodzące od niego pokolenie, jak też nazwą pewnej grupy społecznej, która zostaje oddelegowana do pełnienia posługi kapłańskiej lub sprawowania urzędu analogicznego do funkcji kapłana (Wj 38,20; Lb 3—4; Joz 21,4; Sdz 17-18). Trudno określić dokładnie zarówno genezę terminu *lewi* i jego precyzyjne znaczenie, jak też stosunek, w jakim lewici pozostawali do urzędu kapłańskiego. Pochodzące z różnych źródeł, środowisk i epok teksty biblijne nazywają bowiem izraelskich kapłanów: „lewitami”, „lewitami-kapłanami” lub też „synami Lewiego”, a niektóre z nich (Lb 3—4) uważają lewickie pochodzenie za warunek konieczny do tego, by sprawować funkcje kultyczne w Izraelu.

Najpierw przypomnijmy etymologię pojęcia *lewi*. Hebrajski rdzeń *lwh* Biblia rozumie w trzech znaczeniach. Po pierwsze: „towarzyszyć komuś”, „przyłączyć się do kogoś”, „przywiązać się do kogoś”. Na taki sens wskazuje etiologia imienia Lewiego, syna Jakuba i Lei (Rdz 29,34), oraz treść Bożego polecenia z Lb 18,2.4.6, ustanawiającego ścisłą więź pokolenia

⁵⁶ H. Ringgren, *kohen*, s. 66.

Lewiego z Aaronem. Ten tekst podkreśla jednocześnie wyższość posługi kapłańskiej potomków Aarona w Przybytku nad posługą lewitów, którzy w kwestii służby w Przybytku są darem Bożym dla Aarona i jego synów. Ta etymologia jest dość barwna i mocno wpisana w kontekst i kulturę biblijnych tradycji, ale filologicznie słabo uzasadnia genezę służby lewitów⁵⁷. Po drugie: „obracać się dokoła” (por. arabski *lawā*). Idąc za tym sensem znaczeniowym, niektórzy egzegeci⁵⁸ sugerują, że lewici byli pierwotnie kultowymi tancerzami, którzy w pobliżu sanktuarium wykonywali ekstatyczne tańce. Takiej interpretacji nie potwierdza jednak żadne ze świadectw biblijnych. Po trzecie: „użyczać”, „dawać jako zastaw”. Tradycje biblijne mówią wiele razy o lewitach jako o tych, którzy są własnością Jahwe i zostali wzięci przez Niego jako zastaw w miejsce wszystkich pierwotnych narodzonych w Izraelu (Lb 3,12; 8,15-16; 18,6; por. 1Sm 1,28).

Wszystkie te hipotezy wyjaśniają genezę hebrajskiego *lewi*, zakładając już na wstępie, że termin ten odnosi się ściśle do sprawowanej przez lewitów funkcji kapłańskiej⁵⁹. Natomiast trzeba pamiętać, iż Biblia używa tego samego słowa również w odniesieniu do protoplasty Lewiego i wywodzącego się od niego pokolenia. Wiele wskazuje na to, iż hebrajskie imię Lewi jest autentyczne⁶⁰, a zatem należy sądzić, że pojęcie *lewi* było pierwotnie imieniem własnym przypisanym konkretnemu człowiekowi⁶¹ i wywodzącym się od niego potomkom. To pokolenie nie sprawowało początkowo żadnych funkcji

⁵⁷ Idąc za tym źródłosłowem, niektórzy egzegeci sugerują, że pojęcie „lewici” oznacza „eskortę” Arki, „przywiązanych do posługi kultycznej” albo też „związanych z sanktuarium”; K. Buddę, *Die altisraelitische Religion*, Giessen 1912, s. 45-46, 137.

⁵⁸ H. Rowley, *From Joseph to Joshua*, London 1950, s. 8.

⁵⁹ Inną sugestię wysuwa W. Albright upatrujący genezy urzędu lewity w hebrajskim *lawiju*, oznaczającym „kogoś, kto jest oddany Jahwe”; tenże, *Archaeology and the Religion of Israel*, Baltimore 1968, s. 109, 204-205.

⁶⁰ Odpowiednik tego imienia istnieje w tekstach egipskich i dokumentach z Mari. W tych ostatnich rdzeń ten jest wpisany w amoryckie imię własne *La-wiAN*; H. Huffmon, *Amorite Personal Names in the Mari Texts*, Baltimore 1965, s. 225; A. Cody, *A History of Old Testament Priesthood*, s. 32-33.

⁶¹ R. J. Lindblom, *Einige Grundfragen der alttestamentlichen Wissenschaft*, w: W. Baumgartner, *Festschrift für Alfred Bertholet*, Tübingen 1974, s. 331; R. de Vaux, *Les institutions de l'Ancien Testament*, t. II, Paris 1967, s. 213-214, 228-231.

związanych z kultem czy kapłańską służbą, lecz miało, tak jak inne pokolenia hebrajskie, charakter świecki (por. Rdz 34,25-31). Dopiero na dalszym etapie historii, prawdopodobnie w połowie VIII w. przed Chr., termin „lewici” nie był już kojarzony z jednym z dwunastu szczepów izraelskich wywodzącym się od Lewiego, a stał się nazwą wybranej klasy społeczności Izraela, która z pokolenia Lewiego i innych rodów została oddelegowana do służby kultycznej. Od tego czasu lewici byli kojarzeni przede wszystkim z powierzoną im służbą kapłańską. Tę tezę potwierdzają liczne świadectwa biblijne, a szczególnie genealogie lewitów (Wj 6,16-19; Lb 3,17-21.27.33; 1Km 6,1-14) oraz spisy hebrajskich pokoleń. Najstarsze z nich, które odzwierciedlają sytuację z okresu nomadycznego pokoleń hebrajskich, wymieniają pokolenie Lewiego, nie wspominając jednak nic o jego kapłańskiej służbie (Rdz 29,31-30,24; 35,16-26; 46,8-25; Wj 1,2-4; Pwt 27,12-13; Ez 48,31-35), natomiast te młodsze, które pochodzą już z czasów po osiedleniu się Izraelitów w Kanaanie, opuszczają pokolenie Lewiego, by z jednej strony podkreślić jego nową funkcję kapłańską, a z drugiej odpowiednio zastąpić imię Józefa dwoma imionami jego synów, Manassesa i Efraima, i w ten sposób zachować liczbę dwunastu pokoleń Izraela (Lb 1,5-15.20-43; 2,3-31; 7,12-83; 13,4-15; Joz 13-19; 21,4-7.9-39)⁶². Historycznie rzecz biorąc, trudno sobie wyobrazić, by od samego początku, a zatem jeszcze przed osiedleniem się w Kanaanie, i po nim, całe pokolenie Lewiego funkcjonowało jako kapłani w służbie innych pokoleń. Takie teksty, jak Pwt 33,8-11 (błogosławieństwo Mojżesza), które określają powołanie i kapłańskie funkcje rodu Lewiego, odzwierciedlają stan z epoki redakcji tych tradycji, a nie z czasów, których dotyczą. Opinię tę potwierdzają też biblijne genealogie Lewiego (Wj 6,16-19; Lb 3,17-21.27-33; 1Km 6,1-4), w których podkreślana jest linia: Gersom - Kohat - Merari. Ta linia genealogiczna, bardziej niż na pokrewieństwie między tymi rodami⁶³, opiera się na przynależności do tej samej klasy społecznej Izraela, która cieszyła się podobnym

⁶² Wiele świadectw biblijnych potwierdza tę jakościową zmianę w statusie pokolenia Lewiego (Lb 1,47-54; 8,5-26); M. Noth, *Das Buch Josua*, HAT 1/7, Tübingen 1953, s. 13-17; A. Gunneweg, *Leviten und Priester. Hauptlinien der Traditionsbildung und Geschichte des israelitisch-judischen Kultpersonals*, Tübingen 1965, s. 55-62.

⁶³ Prawdopodobnie o związkach krwi w tych przypadkach można mówić tylko w obrębie konkretnych rodów Gerszoma, Kohata i Merariego. Z kolei rodziny te nie były już związane więzami krwi i pokrewieństwa, lecz raczej tą samą funkcją pełnioną w społeczności.

statusem, przywilejami i spełniała podobne kapłańskie zadania. W tym sensie powstało nowe „kapłańskie” pokolenie Lewiego, które w istocie nie bazowało na braterstwie krwi, lecz na wspólnym powołaniu i kapłańskich obowiązkach wypełnianych przez niektóre izraelskie rody dla wspólnoty Izraela.

Popatrzmy jeszcze na biblijną wizję genezy i kompetencji kapłańskich rodu Lewiego. Pierwszym wnioskiem, jaki nasuwa się po analizie tekstów podejmujących tę kwestię, jest to, że są one liczne, ale bardzo niespójne. Genealogia synów Lewiego w Wj 6,16-25 jest niejednolita. Podobnie jest też z genealogią Lb 26,57-58, która umieszcza obok siebie dwa różne podziały rodów lewickich, oraz ze swoistą kompilacją źródeł w lKm 5-6. Informacje pochodzące z tych tekstów w niektórych punktach nie zgadzają się ze starszymi tradycjami, a ponadto zostały zredagowane według innych kryteriów teologicznych, które obowiązywały w czasach ostatecznych ich edycji. Z ich lektury jasno wynika, iż ze względów ideologicznych i teologicznych przesunięto na czas znacznie wcześniejszy dwie główne zasady obowiązujące w Izraelu dopiero w okresie późnej monarchii. Chodzi tu o wyłączne prawo do sprawowania kultu w całym Izraelu tylko przez jedno pokolenie Lewiego oraz centralne miejsce świątyni i kultu jerozolimskiego.

Dlatego w swej aktualnej wersji Biblia podkreśla, że tylko synowie Lewiego zostali wybrani do sprawowania funkcji kapłańskich przez samego Boga (Lb 1,47-50; 3,6-7), który wybrał ich na wyłączny dar dla siebie w miejsce pierwotnych synów Izraela (Lb 3,12; 8,16). W ten sposób Biblia całkowicie i jednomyślnie autoryzuje ich kapłańską godność i powołanie. Jednomyślności brakuje jednak w odniesieniu do miejsca lewitów w społeczności Izraela i w kapłańskiej hierarchii. Istnieją bowiem aż trzy różne tradycje, które określają relację lewitów do Aarona i jego synów. Według Lb 3,6-10, lewici mają pozostawać na usługach Aarona i mają z nimi współpracować w pełnieniu obowiązków kapłańskich. W myśl Wj 32,25-29 lewici zostali wybrani do służby Jahwe wbrew woli Aarona w chwili, gdy ten przewodniczył bałwochwalczemu kultowi Izraela, zaś według Pwt 10,6-9, Jahwe wyznaczył ich do sfery kultu dopiero po śmierci Aarona. Co do uposażenia i terytoriów lewitów, to według jednych tradycji są oni traktowani na równi z innymi pokoleniami Izraela (Rdz 34,25-31; 49,5-7), a według innych cieszą się wyjątkową pozycją i przywilejami. W odróżnieniu do pozostałych rodów w Izraelu (Lb 1,47-49;

26,62) nie mają bowiem własnej ziemi (Lb 18,20; Pwt 18,1), gdyż Pan jest ich dziedzictwem (Joz 13,14.33; 14,3-4; 18,7), ale mają inne źródło dochodów, którymi są dziesięciny (Lb 18,21-24), dobra ziemskie i miasta na terenie innych pokoleń (Lb 35,1-8; Joz 21,1-42; 1Km 6,39-66)⁶⁴. W obrębie pokolenia Lewiego, tylko jeden ród, ród Aarona, otrzymuje od Boga gwarancję wiecznego kapłaństwa (Wj 29,9.44; 40,15) i ma przewodzić wszystkim pozostałym rodom kapłańskim⁶⁵.

Patrząc na długą historię kapłańskiej posługi lewitów w Izraelu należy wyróżnić kilka jej etapów. Już te tradycje biblijne, które opisują wędrówkę Izraela przez pustynię, mówią o lewitach posługujących przy Arce i troszczących się o jej transport (Lb 3,21-37; 10,17.21). Specyficzną rolę odgrywa w tym czasie sam Mojżesz, który także pochodził z pokolenia Lewiego (Wj 2,1; Lb 26,58b-60; 1Km 5,27-41) i pełnił funkcje kapłańskie (Wj 24), oraz jego brat Aaron, który w Wj 4,14 zwany jest lewitą, a powołany został wraz ze swymi potomkami do kapłańskiej służby Jahwe (Wj 28,1-5)⁶⁶. Lewici odegrali też istotną rolę w okresie podboju Kanaanu i w epoce sędziów, którą znamy dzięki deuteronomistycznej historiografii Izraela. Z Joz 3,3 można się np. dowiedzieć, że kapłani-lewici nieśli Arkę Przymierza podczas wejścia Izraela do Kanaanu. Tych samych kapłanów-lewitów niosących Arkę można spotkać przy zdobyciu Jerycha (Joz 6,4.6.8.12-13.16) i przy odczytywaniu prawa Jahwe na górze Ebal i Garizim (Joz

⁶⁴ Oczywiście instytucja 48 miast lewickich jest jedynie literacką i teologiczną fikcją. Trudno bowiem sobie wyobrazić, by na terenie całego Izraela istniało aż tyle posiadłości należących wyłącznie do lewitów. Inaczej ma się rzecz z 6 miastami ucieczki (Lb 35,6; Joz 21,13.27), które są instytucją starożytną i nie mają bezpośredniego związku z miastami lewickimi.

⁶⁵ Boża obietnica kapłańskiego wybrania najpierw realizuje się po linii Aaronowego syna Eleazara (Lb 3,4; 25,11-13), a następnie, aż do czasów Abiatar, przez Aaronowego syna Itamara (1Km 24,3). Za Dawida (1Krl 2,35) Boże wybranie biegnie przez Sadoka, który zastępuje Abiatar, tak więc linia dziedziczenia urzędu znów powraca do rodu Eleazara aż do czasu niewoli babilońskiej (1Km 5,30-41; 6,35-38; Ezd 7,15).

⁶⁶ Teksty Lb 3,14-4,49; 26,57-65 pozwalają poznać genealogię i strukturę społeczną rodów lewickich tego okresu, choć istnieją pewne wątpliwości co do ich autentyczności. Tak czy inaczej, dzielą lewitów na trzy główne rody: Gersonitów, Kehatytów i Meraritów oraz pochodzące od nich dalsze grupy lewickie: Muszytów, Hebronitów, Machlitów, Korahitów i Libnitów.

8,33). Księga Jozuego podkreśla także, że lewici nie otrzymali w dziedzictwie ziemi (13,14.33; 14,34; 18,7), lecz po cztery miasta w każdym pokoleniu, spośród których sześć służyło jako miejsca azylu (miasta ucieczki) (21,1-42; 1Km 6,39-66). Księga ta wspomina też o trzech rodach lewitów: Kohata, Gerszoma i Merarięgo.

Dużo o lewitach mówi Księga Sędziów i obie Księgi Samuela. Teksty te zostały ostatecznie zredagowane po niewoli babilońskiej, ale zawierają wiele antycznych tradycji, które wspominają o tym, że nie wszyscy lewici byli kapłanami i nie wszyscy kapłani byli lewitami. I tak Mika z Gór Efraima ustanawia kapłanem w domowym sanktuarium swego syna (Sdz 17,5), funkcje kapłańskie spełniał także Samuel (1Sm 2,18; 7,9; 9,13; 10,8), który przecież pochodził z rodu Efraima (1Sm 1,1)⁶⁷. Podobnie, godności kapłańskiej dostępuje syn Abinadaba w Kiriath-Jearim (1Sm 7,1), dwaj synowie Dawida, czyli Judejczycy (2Sm 8,18), i Ira z rodu Manasses (2Sm 20,26)⁶⁸. Opierając się na tradycjach zawartych w Sdz 17-18, można jednak przypuszczać, że od epoki sędziów Izraelici preferowali do służby Bożej potomków z pokolenia Lewiego (17,13), choć jedynym lewitą z tej epoki, którego genealogię znamy, jest Jehonatan, syn Gerszoma, wnuk Mojżesza (Sdz 18,30). A zatem już w epoce przedmonarchicznej lewici byli uważani za prawowitych reprezentantów jahwizmu i wybranych przez Boga kapłańskich szafarzy (Sdz 17,7-13). Prawdopodobnie powodem tego powszechnego szacunku do lewitów była ich wierna służba przy Arce Przymierza i Namiocie Spotkania, którą odbywali podczas wędrówki przez pustynię i w epoce zajęcia Palestyny. Kiedy w zdobytym Kanaanie wzrosła liczba świątyń i sanktuariów, wzrastało też zapotrzebowanie na lewitów, tak iż ich liczba bardzo szybko urosła. W okresie sędziów lewici nadal byli stróżami Arki Przymierza na całym szlaku jej wędrówki, a więc w Betel (Sdz 20,26-28), Szilo (1Sm 1-4) czy Kiriath-Jearim (1 Sm 7,1), a także poza granicami Izraela, jak w Bet Szemesz (1 Sm 6,15). Posługiwali też

⁶⁷ Lewickie pochodzenie dał Samuelowi dopiero redaktor Księgi Kronik (6,18-23).

⁶⁸ Kapłanów nielewitów, według IKrl 12,31; 13,33 (por. 2Km 13,9), ustanawia też Jeroboam I w sanktuarium Betel i Dan po secesji Izraela i Judy, ale informacja ta może być jedynie konsekwencją bardzo krytycznej oceny tego władcy ze strony deuteronomisty, ponieważ inne teksty biblijne wspominają o aktywności innych kapłanów-lewitów w Królestwie Północnym (Pwt 18,6; Sdz 17,13; 2Krl 23,9).

w innych lokalnych sanktuariach, np. Dan (Sdz 18,27-31). We wszystkich tych miejscach pełnili funkcje strażników, administratorów i pośredników w konsultacji Jahwe. Z tego okresu z imienia znamy tylko Pinchasa, syna Eleazara, syna Aarona (Sdz 20,28), Helego i jego synów Hofniego i Pinchasa (1Sm 1-4), no i oczywiście Samuela. Najwięcej kontrowersji budzi pochodzenie i kapłańska funkcja tego ostatniego, bo choć Samuel figuruje aż dwukrotnie w genealogii Lewiego (lKm 6,7-13; 6,18-23), to jednak oba te świadectwa Kronikarza budzą wiele wątpliwości (por. 1Sm 1,1) i są owocem bardziej teologicznej interpretacji, aniżeli odzwierciedlają treść autentycznych źródeł⁶⁹. Analizując dokładnie znaczącą i różnorodną rolę, jaką Samuel odegrał w okresie transformacji między epoką sędziów a monarchią w Izraelu, trudno zauważyć wypełnianie powinności kapłańskich. O jego posłudze przy Arce w sanktuarium w Szilo mówi tylko cykl tradycji o jego dzieciństwie (1Sm 1-3), natomiast pozostałe tradycje nie wspominają już o tym ani razu. Gdyby Samuel był rzeczywistym lewitą i kapłanem, z pewnością postarałby się, by Arka w czasach rodzącej się monarchii Saula odegrała bardziej znaczącą rolę. Za czasów Samuela nie ma też żadnego dużego ośrodka kultu, a w rodzinnym Rama, Betel, Mispa czy Gilgal Samuel sprawuje przede wszystkim władzę sędziowską (1Sm 7,15-17). Tę samą władzę sędziowską spełniali jego synowie Joel i Abiasz (1Sm 8,1-5; 12,2). Jedyną znaną w tym okresie rodziną kapłańską był ród Helego, który po jego śmierci (1Sm 4) nie wygasł, jego spadkobiercą najpierw był Achitub, a potem Achiasz, który aż do pierwszych lat panowania Saula nosił efod kapłański (1Sm 14,3.18).

W bardzo specyficzny sposób o kapłanach i lewitach mówi też Księga Powtórzonego Prawa, która choć została zrehabilitowana stosunkowo późno, to jednak zawiera wiele tekstów i tradycji źródłowych sięgających epoki przed- monarchicznej. Księga ta w wielu miejscach zrównuje kapłanów z lewitami, dając im taki sam autorytet i funkcje. Według niej całe pokolenie Lewiego miało nosić Arkę Przymierza, służyć Jahwe i błogosławić lud (Pwt 10,8), a jego przedstawiciele byli najczęściej zwani kapłanami-lewitami (17,9.18; 18,1; 21,5; 24,8; 31,9). Z wielu tekstów księgi i dzieła deuteronomistycznego

⁶⁹ Wystarczy przywołać tu cykl tradycji o ustanowieniu monarchii w Izraelu (1Sm 7-12), w którym Samuel jest prezentowany jako ostatni sędzia Izraela, a jednocześnie lokalny duchowy przywódca „widzący” i mąż Boży. Te dwie ostatnie funkcje były pierwszymi manifestacjami rodzącej się w Izraelu instytucji proroka.

wynika, iż określenia „kapłan” i „lewita” mają dla deuteronomisty sens synonimiczny, ale są też i takie tradycje, które lewitom przeciwstawiają kapłanów-lewitów⁷⁰. Wszystko jednak wskazuje na to, że chodzi tu o tę samą klasę lewitów, która działała w różnych okresach historii Izraela, a różnorodność terminologiczna jest podyktowana po części ewolucją urzędu lewity i kapłana w Izraelu, a po części różnym miejscem i datą powstania poszczególnych tradycji, które wchodziły w aktualny skład księgi. Zasadniczo Księga Powtórzonego Prawa nie czyni różnicy między lewitami i kapłanami i zrównuje ich ze sobą pod względem prawa dostępu do kultu, pozwalając, by sprawowali go na całym terytorium Izraela i w Jerozolimie (16,11; 18,67; 26,2). Mało precyzyjna terminologia tej księgi wskazywałaby na to, że wszyscy lewici mogli spełniać funkcje kapłańskie, choć w rzeczywistości spełniali je pewnie tylko niektórzy, z uwagi na ich stosunkowo dużą liczbę przy małej liczbie sanktuariów. Jednakże każdy lewita zachowywał prawa kapłańskie, gdy pojawił się w sanktuarium wybranym przez Pana, miał prawo nie tylko do tego, by sprawować tam liturgię, ale też korzystać ze związanych z tym profitów na równi z lewitami na stałe związanymi z tym miejscem kultu (18,68)⁷¹. Precyzując ich powołanie i funkcje, księga podkreśla, że winni oni sprawować posługę przy Arce Przymierza (10,8; 31,25) i ołtarzu Pańskim⁷², rozstrzygać w waż-

⁷⁰ Synonimem terminu „kapłani-lewici” jest w księdze określenie „kapłani” (17,12; 19,17), „kapłani, synowie Lewiego” (21,5; 31,9) lub po prostu „lewici” (27,14). W myśl przytoczonych wyżej tekstów, zadaniem kapłanów-lewitów było uczestnictwo w ceremoniach liturgicznych i obrzędowym czytaniu prawa (31,9-11; por. Joz 8,33), wydawanie rozstrzygnięć prawnych oraz stanie na straży prawa i przechowywanie tekstów prawa Bożego (17,8-13.18). Wyraźne rozróżnienie między kapłanami a lewitami nastąpiło dopiero w epoce Ezechiela (44,6-31). Wtedy to kultyczna rola lewitów z prowincji została mocno ograniczona i w praktyce pełnili oni w świątyni jedynie rolę służebną. W tym czasie nastąpiły też podziały w samej klasie kapłanów oraz gruntowna zmiana w zakresie ich kompetencji i obowiązków (Ez 40,45-56; 45,4-5; 46,20-24).

⁷¹ To prawo zostało zmodyfikowane po reformie Jozjasza (2Krl 23,9.21-23). Wtedy to pozbawiono w Jerozolimie tzw. kapłanów wyżyn, czyli lewitów spoza Jerozolimy, prawa dostępu do kultu i do wynikających z tego korzyści materialnych.

⁷² Bardzo liczne tradycje księgi mówią o składaniu ofiar przez lewitów w miejscu, które wybrał Bóg, czyli w Jerozolimie (18,1.3; 26,4). Te teksty są stosunkowo późne i najprawdopodobniej odzwierciedlają tzw. centralizację kultu, czyli proces, który rozpoczął się po zburzeniu Samarii i upadku Królestwa Północnego

nych sprawach przez ryt konsultacji za pomocą urim i tummim (17,9.12; 19,17; 20,2), błogosławić lud w imię Boga oraz spełniać funkcje nauczycieli i stróżów prawa Bożego (17,18; 31,9-13.24-27), a także pełnić rolę sędziów, lekarzy, doradców i strażników czystości rytualnej (21,5; 24,8). Dużo miejsca w księdze poświęca się też kwestii uposażenia lewitów rozproszonych po całym terytorium Izraela (12,12.18-19; 14,25; 16,11; 18,6; 26,2.12). Zaleca się Izraelitom, by troszczyli się o potrzeby lewitów, służących Bogu i swym braciom, gdyż nie mają oni własnych terytoriów (12,12; 14,27-29). Na podstawie gruntownej analizy treści Księgi Powtórzonego Prawa widać wyraźnie, że zawiera ona pełen wachlarz obowiązków posługi kapłańskiej i lewickiej, charakterystyczny tak dla epoki przedmonarchicznej, jak i czasów monarchii i okresu po niewoli babilońskiej.

Podsumowując zarysowaną wyżej genezę powstania i pierwotne manifestacje urzędu kapłana w Izraelu w epoce przedmonarchicznej, należy jeszcze raz podkreślić, że biblijny obraz tej rzeczywistości jest niezwykle bogaty i złożony. Podstawowym źródłem wiedzy o najstarszych przejawach posługi kapłańskiej są teksty Pięcioksięgu i deuteronomistycznej historiografii Izraela (Joz-2Krl). W kwestii kapłaństwa te dwa źródła tradycji w swej aktualnej wersji uzupełniają się. A czynią to w taki sposób, że najpierw komunikują lektorowi genezę oraz legislacyjną i teologiczną podbudowę instytucji kapłaństwa w Izraelu, wiążąc jej początki z osobą Mojżesza, przymierzem na Synaju oraz wędrówką do Ziemi Obiecanej (Pięcioksiąg), by w następnych księgach, opisujących najpierw podbój a potem obronę Kanaanu w epoce konfederacji hebrajskich pokoleń (Joz -ISm), obszernie i barwnie zaprezentować historyczną ewolucję urzędu kapłana i lewity oraz ich istotny wkład w umocnienie jednej religii jahwistycznej na terenach Palestyny oraz powstanie i utrwalenie społecznych i politycznych struktur państwowych.

Ks. dr hab. Dariusz Dziadosz, SBP 50

(722 r.) a swoje apogeum osiągnął w odnowie religijnej Jozjasza kultywowanej później przez deuteronomistyczne środowisko kapłańskie. Niektórzy sugerują, że określenie „kapłani-lewici” odnosi się do kapłanów Jerozolimy, zaś „lewici” do ustanowionych przez Jeroboama I kapłanów Królestwa Północnego; R. Rubinkiewicz, *Lewici*, w: G. Witaszek, *Życie religijne w Biblii*, Lublin 1999, s. 162-163.